

KORTE BIJDRAGEN

SYMBOLEN VAN MACHT EN PRESTIGE. VAN WAS GEMAAKTE MASKERS EN DE ARISTOCRATIE VAN HET OUDE ROME.

Enkele opmerkingen naar aanleiding van Harriet I. Flower, *Ancestor Masks and Aristocratic Power in Roman Culture* (Clarendon Press: Oxford, 1996, xvii + 411 blz.)

Op 10 december van het jaar 20 na Chr. sprak de senaat van Rome een postume veroordeling uit over Gnaeus Calpurnius Piso, voormalig consul en telg uit een aanzienlijk geslacht. Piso was beschuldigd van hoogverraad: hij zou de hand hebben gehad in de dood van Germanicus, neef van keizer Tiberius. Door zelfmoord te plegen had de beklagde weliswaar het einde van het proces niet afgewacht, maar dat weerhield de senaat er niet van om hem te veroordelen.

Het senaatsbesluit betreffende Piso wordt niet letterlijk geciteerd door Tacitus, die in zijn *Annales* (II 53-83 en III 7-18) een uitgebreid verslag geeft van de geruchtmakende affaire in 20 na Chr. Zoiets was niet gebruikelijk voor een geschiedschrijver in de oudheid. Niettemin is de inhoud van het *senatus consultum* ons nauwkeurig bekend, dankzij een onlangs in Spanje gevonden inscriptie¹. Zo weten we dat de senaat Piso niet alleen schuldig achtte aan het ten laste gelegde en hem daarvoor veroordeelde, maar ook pogingen in het werk stelde om zijn nagedachtenis voor eeuwig te verdoemen. Onder andere werd bepaald dat alle in het openbaar opgestelde standbeelden en portretbustes van Piso moesten worden verwijderd, dat bij begrafenissen zijn masker niet in de stoet mocht worden meegevoerd en dat voortaan zelfs in de privé-sfeer, ten huize van zijn familieleden, geen masker van hem meer mocht worden bewaard.

Van Gnaeus Calpurnius Piso is inderdaad geen van de hier bedoelde maskers bewaard gebleven, maar het zou voorbarig zijn om op grond daarvan te concluderen dat de door de senaat beoogde *damnatio memoriae* succesvol is geweest. Immers, wat voor Piso's maskers geldt, geldt voor alle soortgelijke mas-

kers: ze waren gemaakt van was, en daardoor niet bestand tegen de tand des tijds – om misverstanden te voorkomen: men moet bij dit soort maskers niet denken aan dodenmaskers, gipsafgietsels van het gelaat van een dode. De maskers zoals dat van Piso waren levensecht, letterlijk. Ze werden gemaakt tijdens het leven van de persoon in kwestie – altijd iemand die hoge ambten had bekleed en tot de senaat was toegelaten –, leken zoveel mogelijk op hem en moesten door acteurs gedragen kunnen worden.

Het ontbreken van tastbare voorbeelden van dit soort maskers is natuurlijk spijtig voor ieder die precies wil weten hoe die Romeinse maskers er hebben uitgezien. Om een indruk ervan te krijgen moet men zich nu behelpen met spaarzame verwijzingen in de literatuur – en die zijn niet altijd even eenvoudig te interpreteren. Om een voorbeeld te geven, in de zojuist genoemde Latijnse inscriptie wordt, om het begrip 'masker' aan te duiden, het woord *imago* (meervoud *imagines*) gebruikt. Maar datzelfde woord treffen we een regel eerder aan in de zin van 'portretbuste'! En men kan *imago* ook nog in andere specifieke betekenissen tegenkomen (schilderij, beeltenis op een munt, enzovoort), nog afgezien van het feit dat het woord ook de algemene betekenis 'afbeelding' heeft. De context moet telkens uitwijzen wat precies de bedoeling is.

Het spreekt vanzelf dat voor een kunsthistoricus die de portretkunst van de Romeinen wil onderzoeken, het verloren gaan van deze wasmaskers frustrerend is. Voor iemand daarentegen die niet zozeer geïnteresseerd is in kunstgeschiedenis als wel in sociale geschiedenis, valt met deze handicap wel te leven. Dat bewijst *Ancestor Masks and Aristocratic Power in Roman Culture* van Harriet Flower. Het boek heeft, zoals de titel al aangeeft, een totaal ander uitgangspunt dan bijvoorbeeld de in 1932 verschenen, door Flower met ere genoemde studie van onze landgenote A.N. Zadoks-Josephus Jitta, *Ancestral Portraiture in Rome and the Art of the Last Century of the Republic*. Voor wat Flower wil bestuderen ('why and how the *imagines* were important in Roman society') zijn teksten belangrijker dan plaatjes.

De centrale stelling van de Amerikaanse is

dat de Romeinse vooroudermaskers te beschouwen zijn als een statussymbool. Ze vormden één van de middelen waarmee de leden van de senatoriale aristocratie zich konden onderscheiden van de rest van de bevolking en, niet minder belangrijk, van elkaar. Uiterlijk vertoon telde in het oude Rome. Wie bijvoorbeeld geen senator was, mocht geen toga met een brede purperen zoom dragen. Ook door de vorm van hun schoeisel onderscheidden senatoren zich van lager in de sociale hiërarchie staande Romeinen. Maar binnen de senatorenstand waren er net zo goed rangen en standen. Zo mochten slechts de hoogste politieke ambtsdragers tijdens het uitoefenen van hun functie plaats nemen op een met ivoor ingelegde zetel en was het aanzien dat een magistraat genoot af te meten aan het aantal van zijn lictoren (dienaren die op straat vóór een magistraat uitliepen, plaats voor hem maakten en zorgden dat hem de verschuldigde eerbied werd betoond; ten teken van de macht van de magistraat droegen zij roedenbundels met bijlen): een praetor mocht er zes lictoren op na houden, maar de boven hem gestelde consul twaalf.

In deze context van politieke rivaliteit en uiterlijk vertoon moeten ook de maskers der voorouders geplaatst worden. Normaliter werden ze door de elite bewaard in het *atrium*, het vertrek waarin een heer van stand 's morgens onder andere zijn beschermelingen ontving voor de morgenbegroeting – hoe meer *imagines* van belangrijke voorvaders zich daar bevonden, des te meer indruk dat op de bezoekers kon maken. Op gezette tijden werden deze *imagines* aan het volk als geheel getoond. Bij begrafenissen was dat onder andere het geval, zoals het senaatsbesluit aangaande Piso ons al leerde. Polybius, de Griekse historicus die tijdens zijn gedwongen verblijf in Rome een grote bewondering voor de Romeinen had gekregen, vertelt het volgende daarover in zijn *Historiae* (VI 53 e.v.) – zijn woorden vormen een sleutelpassage in het boeiende boek van Flower, dat ieder die zich interesseert voor het doen en laten van de aristocratie in Rome veel te bieden heeft:

'Wanneer in Rome een van de aanzienlijken is gestorven en de begrafenis daar is,

wordt het lichaam eerst met de grootst mogelijke eer naar de Rostra [het spreekgestoelte] op het Forum gebracht. Daar is het voor ieder te zien, meestal in zittende positie, een enkele keer liggend. Heel het volk is verzameld, wanneer de zoon van de overledene de Rostra beklimt voor het uitspreken van de lijkrede – is er geen zoon of is hij niet in het land, dan neemt een ander familielid deze taak over. Gesproken wordt over de kwaliteiten van de overledene en de prestaties die hij tijdens zijn leven heeft verricht. Het gevolg is dat het volk zich alles weer herinnert en het verleden voor ogen ziet, niet alleen degenen die er zelf bij waren, maar ook wie er part noch deel aan had. Ieder leeft zó mee dat het net is of het sterfgeval niet slechts een zaak is van de familie, maar van het hele volk.

Daarna volgt de begrafenis met de gebruikelijke rituelen. Vervolgens plaatst men de beeltenis van de overledene in een houten nis op de meest in het oog springende plaats van het huis. Die beeltenis is een masker, waarvan de vorm van het gezicht en de gelaatskleur zo realistisch mogelijk zijn nagemaakt. De maskers worden bij openbare offerplechtigheden tevoorschijn gehaald. Men stelt er een eer in ze dan zo fraai mogelijk voor de dag te laten komen. En wanneer een vooraanstaand familielid is gestorven, geeft men ze een plaats in de begrafenisstoet: elk masker wordt opgezet door iemand die qua lichaamslengte en de rest van zijn voorkomen het meest lijkt op wie hij moet voorstellen.

Zo iemand krijgt passende kleding aan. In het geval van een consul of praetor een toga met purperen zoom. Betreft het een censor, dan een geheel purperen toga. Gaat het om een voorvader die een triomftocht of iets dergelijks heeft gehouden, dan is de toga met goud doorstikt. De aldus uitgedoste mannen zitten op een wagen, die voorafgegaan wordt door dragers van roedenbundels, bijlen en andere bij de bekleding van politieke ambten behorende symbolen, dit alles in overeenstemming met de functie die de betreffende voorvader tijdens zijn leven had vervuld. Bij de Rostra aangekomen nemen zij alle in de juiste volgorde op ivooren zetels plaats. Een ambitieuze, van hoge idealen bezielden jongeman zal niet licht een schoner schouwspel kunnen zien. Wie zou niet onder de indruk

raken bij het zien van de maskers van al die beroemde mannen, die daar zitten als leefden en ademden zij nog? Is er iets mooiers om te zien dan dit?’

H.C. Teitler

1. Zie W. Eck, ‘Das s.c. de Cn. Pisone patre und seine Publikation in der Baetica’, *Cahiers du Centre G. Glotz*, IV (1993) 189-208.

FRIESE ADEL EN HET HUIS VAN NASSAU

Recensie van: J.J. Huizinga ed., *Van Leeuwarden naar Den Haag. Rond de verplaatsing van het stadhouders hof in 1747* (Franeker: Van Wijnen, 1997, 141 blz.); F.J.A. Jagtenberg, *Marijke Meu 1688-1765* (Amsterdam: De Bataafsche Leeuw, 1994, 304 blz.); Pieter van der Vliet, *Onno Zwier van Haren (1713-1779). Staatsman en dichter* (Hilversum: Verloren, 1997, 470 blz.)

Drie studies over Friese adel die zich voor een belangrijk deel in Den Haag afspelen: de belangstelling voor de geschiedenis van Friese edelen staat zelden los van hun relatie met de stadhouder en diens familie. In de drie hier besproken boeken gaat het om de relatie van de Friese adel met het huis Nassau in de achttiende eeuw. Een goede introductie tot het onderwerp vormt de bundel *Van Leeuwarden naar Den Haag*, die handelt over de verplaatsing van het stadhouders hof in 1747, toen de Friese stadhouder onder druk van een dreigende Franse invasie hals over kop in alle Nederlandse gewesten tot stadhouder werd aangewezen. Daarmee hadden de Friese Nassaus eindelijk de status bereikt die ze al honderd jaar nastreefden. Toen Willem II in 1650 stierf, was de Friese stadhouder Willem Frederik de belangrijkste kandidaat om hem voorlopig op te volgen, maar hij strandde op de oppositie van de Hollandse regenten. Sindsdien bleven de Friese Nassaus een familie om rekening mee te houden, als mogelijke stand-ins voor de Oranjes, die immer met uitsterven werden bedreigd. Toen Willem III in 1702 zonder kinderen stierf, was Johan Willem Friso, de kleinzoon van Willem Frederik, zijn beoogde opvolger, maar ook hij stuitte op de regentenoppositie, en bovendien ver-

dronk hij op jeugdige leeftijd. Ook zijn zoon Willem leek, ondanks een huwelijk met een Engelse koningsdochter, Leeuwarden niet voorbij te zullen komen, tot hij in 1747 alsnog tot hogere taken werd geroepen.

De diverse achtergronden en consequenties van de overgang worden belicht in een achttal artikelen zonder noten, die het meer van helderheid dan van diepgang moeten hebben, en die zich concentreren op de geschiedenis van het stadhouderschap en op het hofleven in Leeuwarden en Den Haag. Uiteraard was het hofleven in Leeuwarden een stuk bescheidener dan in Den Haag, maar volgens Yme Kuiper, in zijn bijdrage ‘Onder hovelingen’, moet het contrast ook niet worden overdreven. Willem IV en Anna van Hannover hadden in Leeuwarden een hofhouding van honderd personen, en bovendien verbleven ze daar slechts een gedeelte van het jaar; de zomermaanden werden meestal doorgebracht op Het Loo of op Soestdijk.

Toch golden in Friesland duidelijk andere normen dan in Den Haag, zo blijkt vooral uit de biografie *Marijke Meu*, geschreven door de uit Putten afkomstige Barneveldse docent F. J. A. Jagtenberg. Marijke Meu, ‘tante Marijke’, was in Friesland de koosnaam van Maria Louise, landgravin van Hessen-Kassel, de moeder van Willem IV. Ze verdiende die naam door haar eenvoudige en beminnelijke manier van optreden, die in Friesland niet alleen werd gewaardeerd door de ‘gewone man’, maar ook door de adel. Als we de tuinman van Maria Louise mogen geloven – hij wordt geciteerd in *Adel in Friesland* van Yme Kuiper – was het kenmerkend voor de Friese edelen ‘dat zij bij alle hunne verhevenheid in Rang boven andere mensen, egter een modeste nedrigheid, en geen windrige opgeblazenheid, beminnen’ en ‘dat ze haar niet schamen, met andere fatzoenlijke meede inwoonders van minderen staat en afkomst een minnelijken ommegang te houden’.

Maria Louise, opgegroeid in een tamelijk zwaar protestants milieu, had geen kapsones: plichtsbef en een vast geloof hielden haar op de been. Het hofleven te Leeuwarden werd, mede uit financiële nood, zo sober mogelijk gehouden, ook letterlijk: het gebruik van alcohol was aan strenge beper-